

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено аналізу професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів як проблеми професійної педагогіки. Особливу увагу приділено розкриттю професійної суб'єктності як інтегральної професійно важливої якості, охарактеризовано її сутність, зміст та основні прояви в аксіологічному аспекті.

Підкреслено, що сутність професійної суб'єктності майбутнього учителя початкових класів безпосередньо полягає у позитивному самостваренні до себе як до суб'єкта педагогічної діяльності й самоприйнятті як її суб'єкта, в її самодетермінації, самоорганізації, саморегуляції відповідно до виконуваних педагогічних функцій у початковій школі, вимог до педагога, а також внутрішніх переконань і суб'єктної позиції, що є своєрідною філософсько-педагогічною стратегією в педагогічній діяльності. Ця стратегія ґрунтується на ідеї пріоритетності загальнолюдських цінностей і самоцінності кожної особистості, що має лежати в основі професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів.

Розкрито сутність понять “суб'єкт”, “суб'єктність”, “суб'єктна позиція”, виділено основні компоненти процесу підготовки майбутніх учителів, а також аналізується проблема суб'єктності як педагогічного поняття у роботах різних науковців, які займалися цим питанням із різних позицій. Представлено педагогічні умови формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення педагогічних дисциплін у навчально-виховному процесі, які забезпечують її формування. Зроблено висновки про те, що формування професійної суб'єктності як інтегрованої характеристики особистості студента, який здатний організувати процес власного професійного зростання, виступає важливим завданням підготовки майбутніх учителів до успішної професійної діяльності.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна позиція, професійна підготовка, професійна суб'єктність, учитель початкових класів, педагогічні умови формування професійної суб'єктності, формування.

Інтеграція України до європейського освітнього простору зумовила необхідність модернізації системи професійної підготовки фахівців, що насамперед позначилося на стандартах якості вищої освіти, які базуються на врахуванні провідних компетентностей, особистісних та професійних якостей учителя. Перед системою освіти одним із провідних постає завдання підвищення фахової підготовки спеціалістів педагогічних спеціальностей. Сьогодні головною цінністю вищої професійної освіти, у тому числі й педагогічної професійної освіти, є формування суб'єктності майбутніх фахівців. Водночас, як показує аналіз наукових джерел із проблем психології та педагогіки вищої школи, а також результатів дисертаційних досліджень, залишається авторитарне сприймання педагогів і студентів педагогічних закладів вищої освіти як суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу. Така ситуація є недопустимою щодо майбутніх учителів початкових класів, які з перших занять у педагогічних закладах вищої освіти мають відчувати свою суб'єктність, набувати культури навчальної діяльності як основи формування основних рис навчальної та професійної суб'єктності.

Аналіз останніх досліджень показує, що окремі аспекти формування суб'єктності студентів в університеті розглядаються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. У психолого-педагогічному напрямі цю проблему досліджували К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, М. Боритко, В. Татенко та ін. Теоретичні й методичні засади підготовки вчителів школи першого ступеня докладно висвітлено в працях Н. Бібік, В. Бондаря, Л. Коваль, Я. Кодлюк, О. Комар, О. Кучерявого, С. Литвиненко, С. Мартиненко, О. Матвієнко, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікової та ін. [4].

Майбутній учитель є реалізатором державної політики щодо розвитку і формування майбутнього покоління, тому до нього увага повинна бути якнайбільшою. Від його підготовки залежать його професіоналізм та якість професійної діяльності, а це не що інше як кінцевий результат формування і розвитку особистості молодого покоління, тому на сучасному етапі розвитку національної системи педагогічної освіти зростають вимоги до підготовки вчителя. Великого значення в особистісному становленні майбутнього педагога набуває власне загальнопедагогічна підготовка як складова частина усєї системи професійної підготовки.

Педагогічна енциклопедія дає змогу встановити сутнісний зміст поняття “професійна підготовка” як “сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань та умінь” [5, с. 573].

О. Абдуліна вважає, що загальнопедагогічна підготовка вчителя – це процес учіння студентів у системі навчальних занять із педагогічних дисциплін і педагогічної практики й результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості загальнопедагогічних знань, умінь і навичок. Система загальнопедагогічних знань, умінь і навичок є загальною, єдиною необхідною кожному педагогу, зокрема вчителю початкової школи, для реалізації його соціально-професійних функцій (звідси поняття “загальнопедагогічна підготовка”) [1, с. 57].

Процес підготовки майбутнього вчителя на сучасному етапі можна умовно поділити на такі основні компоненти: загальна підготовка (методологічно-розвиваюча); спеціально-професійна (психолого-педагогічна,

методична); особистісна підготовка (самовиховання особистості майбутнього педагога, його самовизначення). Сучасний навчальний план, який відображає зміст професійної підготовки майбутнього спеціаліста, передбачає, що важливе місце в системі професійної підготовки вчителів належить дисциплінам психолого-педагогічного циклу. Виділимо окремо загальнопедагогічну підготовку як елемент загальної, спеціально-професійної та особистісної підготовки майбутнього вчителя. Результатом такої підготовки є оволодіння студентами певним рівнем змістовно-процесуальних та наукових основ педагогічної діяльності, формування у них цілісного комплексу загальнопедагогічних знань, умінь, навичок [2, с. 35–37].

У контексті завдань гуманізації та демократизації вітчизняної освіти особливої значущості набуває проблема суб'єктного складника професійної підготовки майбутнього педагога.

Спрямованість студента як суб'єкта на пізнання власного психічного життя становить гносеологічний аспект предмета педагогіки і психології та важливий навчально-виховний аспект роботи будь-якого викладача у виші. Педагогічна реальність та дослідження науковців (І. Бех, Е. Бондаревська, І. Зимня, Л. Кондрашова, В. Серіков, І. Якиманська та ін.) свідчать, що в умовах гуманістичної освітньої парадигми на перший план виходять ті прояви особистості педагога, які пов'язані з реалізацією його базових екзистенційних, ціннісно-смыслових аспектів професійного буття, чому найбільш повно відповідає поняття позиції особистості. На нашу думку, саме “позиція” є свідченням професійної зрілості педагога, охоплюючи ті особливості його свідомості й зовнішньої активності, що характеризують готовність працювати в умовах певної освітньої парадигми.

Відношення до студента як до суб'єкта є гарантією якісної професійної освіти та виражається у здатності майбутнього вчителя до здійснення спочатку навчальної, а згодом і професійної діяльності та вирішення професійних завдань, тому дана якість виступає одночасно і метою (результатом) педагогічної освіти, і умовою її ефективності. Проаналізуємо дане положення.

Від сформованості суб'єктності студентів залежить успіх навчальної кар'єри студентів, а також їхньої подальшої професійної кар'єри. В основі суб'єктності, на думку Л. Анциферової, лежить ініціативно-творче начало, яке має екзистенціальне значення для людини, виступає умовою її життя. Особистість як суб'єкт “творить” себе, вибудовуючи простір власного життя, унікальний життєвий світ, ставить цілі і намічає життєві плани, вибирає стратегії життя, створює умови для розвитку власної особистості, протистоїть тиску несприятливих соціальних і культурних чинників [6].

Суб'єктність майбутнього фахівця О. Матвієнко також розглядає як головну умову реалізації педагогіки співробітництва у практиці сучасної школи, без якої неможливе формування вчителя-фасилітатора, тьютора, модератора, коуча [4].

Із позицій акмеології суб'єктна позиція студента забезпечує позицію особистісного та професійного саморозвитку. Тому вивчення суб'єктності пов'язується з проблемами самовизначення та самореалізації людини в професії. Тим більше що вчитель має бути суб'єктом діяльності для того, щоб формувати суб'єктність у школяра.

Значення суб'єктності як професійно важливої якості вчителя вимагає її цілеспрямованого формування у процесі професійної підготовки студентів до майбутньої професії. Особливо це стосується вчителя початкової школи, який виступає одночасно і вчителем, і вихователем, і організатором діяльності дітей та активним учасником спілкування з учнями, їхніми батьками, колегами, від сформованості його особистісних якостей та активної позиції залежать результати освітнього процесу в початковій школі. **Мета статті** – дослідження педагогічних умов формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкової школи в процесі їх професійної підготовки.

У філософії та психології розуміння суб'єкта пов'язується з наділенням людини якими-небудь активними, самостійними, творчими у здійсненні людських форм життєдіяльності. Із присвоєнням людиною якостей активності, самостійності, здатностей до змін у діяльності та власній особистості зумовлюється виникнення поняття *суб'єктності*. До особистісних якостей, які утворюють структуру суб'єктності педагога, відносять свободу, самостійність, відповідальність, ініціативність, творчість, оригінальність, активність, відповідальність тощо. Процесуальна характеристика суб'єктності виявляється у стосунках, спілкуванні, діяльності та проявляється у здатності людини самостійно формулювати цілі діяльності, визначати індивідуально прийнятні шляхи її досягнення, використовувати засоби самокорекції [5].

Сутність *професійної суб'єктності* Ю. Журат визначає як особистісну здатність учителя до організації власної діяльності, як інтегровану професійно важливу якість, що забезпечує цілеспрямовану та оптимальну реалізацію своїх особистісних ресурсів для вирішення професійних завдань. Професійна суб'єктність розглядається як здатність до самоуправління у професійній діяльності, тому її проявами є самовизначення, самодетермінація, саморегуляція та самовдосконалення у професійній діяльності [3].

Провідною діяльністю студента виступає навчальна, самоосвітня, тому саме вона сприятиме формуванню його суб'єктних якостей, проявів, позицій. Однак не будь-який навчальний процес буде сприяти становленню суб'єктності студентів. За існуючої традиційної системи навчання студент залишається об'єктом педагогічного впливу викладача, виконуючи функцію споживача інформації, яка транслюється в його свідомість педагогом. Забезпечення становлення суб'єктності студентів у навчальній діяльності передусім відбувається через використання активних методів навчання, стимулювання колективних форм роботи і взаємодії студентів у навчанні,

під час створення та розв'язання проблемних ситуацій, наукових і практичних проблем. Найбільший активізуючий ефект на заняттях дають ситуації, в яких студенти самі: обстоюють свою думку; беруть участь у дискусіях і обговореннях; ставлять запитання своїм товаришам і викладачам; рецензують відповіді товаришів; самостійно вибирають посильні завдання; знаходять декілька варіантів можливого вирішення пізнавального завдання (проблеми); створюють ситуації самоперевірки, аналізу особистих пізнавальних і практичних дій; вирішують пізнавальні завдання шляхом комплексного застосування відомих їм способів рішення.

Однак, як показала практика, традиційні способи активізувати процес навчання не змінюють споживачке ставлення студента до навчальної діяльності як об'єкта педагогічного процесу, який, по суті, залишається пасивним та керованим учасником педагогічної взаємодії. Перетворення студента з об'єкта педагогічного впливу на суб'єкта освітнього процесу, здатного до творчої самореалізації, можливе через усвідомлення ним власної відповідальності за результати процесу навчання.

Студент бере на себе відповідальність за власне навчання за умови, що навчальний матеріал стає не тільки знанням, а й набуває адекватного особистісного смислу для студента, внутрішньо мотивує його діяльність та його розвиток. Навчальний матеріал повинен мотиваційно зацікавити студента своїм змістом, прикладною спрямованістю. Для цього навчання має містити мотиваційний аспект, елементи емоційної зацікавленості, прикладні аспекти педагогічного спрямування та особистісно-орієнтований зміст і смисл для студентів, мати чітку ціннісно-мотиваційну позицію, спрямовану на власну активність.

Зміна місця та ролі студента у процесі його професійного становлення як суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності зумовлює необхідність становлення його професійної суб'єктності. Її основою виступають розвиток *суб'єктної позиції майбутнього вчителя*, яка постає як особистісно значуща система ціннісних ставлень, стійкі переконання, теоретичні знання і практичний досвід, що дає змогу виробити власні способи навчальної та професійної діяльності. Наявність суб'єктної позиції пов'язана з формуванням Я-концепції вчителя (професійного образу Я).

Значну роль у становленні студента як суб'єкта освітньої діяльності відіграє здатність до адекватного самооцінювання студентом самого себе у процесі навчальної діяльності і рефлексивного самоконтролю над її ходом та результатом. Завдання викладача – створити умови, за яких у студентів виникала потреба у зворотному зв'язку. Доцільно завершувати заняття однією з поширених форм усної рефлексії – усним промовлянням за схемою: “На занятті я: дізнався...; навчився...; зрозумів...” тощо. Така форма роботи призвичаює студентів до рефлексивного слухання матеріалу, до свідомого оволодіння новим, виробляє навички стійкої мотивації.

Педагогічні умови формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкової школи в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін – це такі умови, які свідомо створюються в навчально-виховному процесі і забезпечують її формування.

Ю. Журат, яка досліджувала умови розвитку у студентів педагогічних вишів продуктивного мислення, пропонує таку технологію, спрямовану на опанування студентами професійних знань [3]. Першим етапом роботи є вивчення мотивів вибору студентами педагогічної професії. Грунтуючись на одержаних відомостях, викладач проводить профорієнтаційну роботу, доводячи значущість ролі вчителя у сучасному суспільстві, прищеплюючи любов до майбутньої професії. Наступним етапом є організація безпосереднього вивчення курсу педагогіки студентами. Для цього дослідниця пропонує застосування комплексу методів, форм та системи завдань (табл. 1).

Таблиця 1

Залежність між формами організації навчання та методами педагогічної діяльності

Форми організації навчання	Види роботи та методи
Лекції, практичні та лабораторні заняття	Демонстрації, розв'язування педагогічних ситуацій, проведення педагогічних експериментів, дидактичні ігри тощо
Педагогічна практика	Творчі завдання
Курсові та дипломні роботи	Застосування елементів дослідницької роботи, експериментування
Творчі роботи; індивідуальні завдання; самостійна робота	Самостійне опрацювання педагогічних першоджерел

На думку Н. Романової, така організація роботи зі студентами впродовж періоду вивчення ними предметів педагогічного циклу допоможе сформувати у майбутніх учителів продуктивне мислення. Окрім того, у процесі роботи у студентів формується комплекс педагогічних умінь, необхідних їм у майбутній професійній діяльності, а саме: проєктувальних, конструктивних, комунікативних, організаторських.

Л. Берестовська, досліджуючи взаємозв'язок теоретичних та практичних знань студентів під час вивчення педагогічних дисциплін, виділяє три етапи процесу досягнення цього взаємозв'язку: ціннісно-орієнтаційний, операційно-діяльнісний, проєктувально-оцінний. Долаючи кожний наступний етап, студенти оволодівають певними видами теоретичних та практичних знань (табл. 2).

Подальше опрацювання матеріалу і закріплення його відбувається у процесі самостійної роботи.

Така побудова занять, на думку автора, підвищує пізнавальний інтерес студентів, значно активізує їхнє мислення, що стає мотиваційною основою успішного засвоєння знань.

Таблиця 2

Взаємозв'язок теоретичних та практичних знань

№ п/п	Теоретичні знання	Практичні знання	Взаємозв'язок
1.	Рівень орієнтації у педагогічних знаннях, поняттях, ідеях	Знання, необхідні для оволодіння педагогічною теорією	“Цементация”
2.	Рівень переважання знань теоретичних педагогічних систем, закономірностей педагогічних процесів	Знання відбору методів педагогічного процесу як синтез теоретичних проблем	“Переплетення”
3.	Рівень систематизації, актуалізації знань	Знання з технології навчально-виховного процесу, проєктування, моделювання	“Стрижнизация”

Отже, наявність даних педагогічних умов забезпечує послідовність формування суб'єктності майбутніх учителів початкових класів: спочатку суб'єкт навчальної діяльності, результатом якої є навчальна суб'єктність, і в перспективі – професійна суб'єктність як суб'єкта педагогічної діяльності в початковій школі.

Висновки. Зміна освітньої парадигми зумовлює переорієнтацію ставлення до студента не як до об'єкта навчання і професійної підготовки, а як до суб'єкта даного процесу. Формування професійної суб'єктності як інтегрованої характеристики особистості студента, який здатний організувати процес власного професійного зростання, виступає важливим завданням підготовки майбутнього вчителя до успішної професійної діяльності. Перетворення студента з об'єкта педагогічного впливу під час навчальних занять на суб'єкта освітнього процесу сприяє формуванню у нього активної, відповідальної позиції за власний професійний розвиток.

Використана література:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка в системе высшего педагогического образования : для педагогических специальностей высших учебных заведений ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1990. 141 с.
2. Володько В. М. Основні компоненти загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2001. Вип. 3–4.1. С. 25–42.
3. Журат Ю. В. Педагогічні умови формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів: експериментальне обґрунтування. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 109–111.
4. Матвієнко О. В. Суб'єктність студента як мета університетської освіти. *Вища освіта України. Тематичний випуск “Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”*. 2008. Додаток 3. Том II(9). С. 387–393.
5. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. А. И. Каирова. Москва : Сов. энциклопедия, 1988. Т. 3. 880 с.

References:

1. Abdullina, O.A. (1990). *Obshchepedagogicheskaja podgotovka v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovaniia [General pedagogical preparation in system of higher pedagogical education]*. М.: Prosveshcheniye. [in Ukrainian].
2. Volodko ,V.M. (2001). *Osnovni komponenty zahalnopeadahohichnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Future teacher main components of total preparation]*. Kyiv: Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity: Zb. st. [in Ukrainian].
3. Zhurat, Yu.V. (2012). *Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi subiektnosti maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv [Pedagogical conditions of future primary school teacher professional subjectivity formation]*. Pedahohichniy dyskurs.– Vypusk 13. [in Ukrainian].
4. Matviienko, O.V. (2008). *Subiektmist studenta yak meta universytetskoj osvity [Student subjectivity as a goal of university education]*. Vyscha osvita Ukrainy. Dodatok 3. Tom II (9). [in Ukrainian].
5. Kairova, A.I. (1988). *Pedagogicheskaja entsiklopediya [Pedagogical Encyclopedia]*. М.: Sov. Entsiklopediia. T.3. [in Ukrainian].

Teslenko T. V. Formation of professional subjectivity in the process of professional training of teachers of elementary school

The article is devoted to the analysis of professional subjectivity of future elementary school teachers as a problem of professional pedagogy. Particular attention is given to the understanding of professional subjectivity as an integral professionally important quality, its essence, content and basic manifestations in the axiological aspect is characterized.

It is underlined that the essence of professional subjectivity of the future elementary school teacher directly includes their positive attitude to themselves as the subject of pedagogical activity and self-acceptance as their subject, their self-determination, self-organization, self-regulation according to pedagogical functions in primary school, requirements to the teacher as well as internal convictions and subjective position which present peculiar philosophical and pedagogical strategy in pedagogical activity. This strategy is based on the idea of priority of all-human values and self-value of every personality which should be in the basis of professional subjectivity of the future elementary school teachers.

The article reveals the essence of such notions as "subject", "subjectivity", "subjective position", highlights the main components of the process of training of future teachers, as well as the problem of "subjectivity" as a pedagogical concept in works of different scientists who were engaged in this issue in their scientific researches from different positions is analyzed; the pedagogical conditions of formation of professional subjectivity of the future elementary school teachers in the process of studying of pedagogical disciplines in educational process which ensure its formation are presented. The conclusions that the formation of professional subjectivity as an integrated personality characteristics of a student who is able to organize the process of own professional growth is an important task of training of the future teachers to successful professional activities are made at the end of the article.

Key words: subject, subjectivity, subjective position, professional training, professional subjectivity, elementary school teacher, the pedagogical conditions of formation of professional subjectivity, formation.